

פולמוס עמדין-אייבשיץ

הרצאה מאת יהודה ליבס, הספרייה הלאומית בירושלים, י"ח במרחשוון תשע"ה (11.11.14)

מחלוקת עמדין אייבשיץ, מאורע מכונן בתולדות היהודים בזמן החדש, נחקרה הרבה, ושורשה שנוי במחלוקת בין החוקרים. למשל, ראובן מרגליות סבר שיסודה במחלוקת הלכתית בין ר' יהונתן אייבשיץ לבין החכם צבי, אביו של ר' יעקב עמדין, בשאלת כשרותה של תרנגולת שנמצאה בלא לב. אחרים, כגון מורטימור כהן, ראו את יסודה בריב של אמביציה אישית או במחלוקת סוציאלית מעמדית, או כחלק מניסיון של השתלטות ושיטור על החברה היהודית מצד עמדין וקרובי משפחתו (כך דומני ששמעתי בהרצאות מפי רחל אליאור את ספרה החדש עוד לא קראתי).

לא אכחיש שעניינים אלה ודומים להם אכן מילאו שם תפקיד, והתקיימו ברקע הדברים. גם מקובלים הם בני אדם, ושום דבר אנושי אינו זר להם, ומי שאמון על מחשבת ספר הזוהר, יודע שצריך לתת גם שוחד לשטן. עם זאת אני מבקש להתרכז בשטח שלי, ובמה שנראה בעיני כעיקר – מחשבת ישראל, שבעיית השבתאות נגעה אז בלבה. אינני מצטרף למגמה העכשווית להעביר תחום זה ממדעי הרוח למדעי החברה ולהעמידו בעיקר על מאבקי כוח, במין עידון של המטריאליזם ההיסטורי המרכסיסטי. אנסה לדבר, ככל האפשר, לפי השקפותיהם המודעות, או דרך עיניהם, של הצדדים הנוגעים במחלוקת במאה השמונה עשרה, ולא דרך אספקלריית השיפוט המודרנית והפוליטיקלי קורקט העכשווי, כגון זו של ערכי הפלורליזם וחופש הדעות.

ההרצאה תתחלק לשלושה חלקים: תחילה אבחן את עמדתו של ר' יהונתן אייבשיץ, אחר כך אעבור לר' יעקב עמדין, ואז אדבר על המשמעות הכללית של המחלוקת, ועל כמה דמויות עיקריות אחרות שנטלו בה חלק.

א. אייבשיץ

ר' יונתן אייבשיץ היה הצד המותקף במחלוקת והוא בוודאי לא רצה בה. ועם זאת הוא היה זה שגרם לה, כשגילה ולא גילה את אמונתו השבתאית, כאשר

כתב ומסר לנזקקים קמעות המכילות דברי אמונה בשבתי צבי. הקמעות היו אומנם קשורות וסגורות וכתובות בקוד להסוואה, אך גם ניתנות לפתיחה, ופתיחתן ופענוחן בידי ר' יעקב עמדין גרמו לפריצת המחלוקת בשנות החמישים של המאה השמונה עשרה. האם באמת ר' יהונתן האמין או קיווה שלא ייפתחו? מי יודע.

תוכן השבתאי של הקמעות הללו ברור לכל מי שעניינו האמת. ההסברים הבלתי שבתאיים שנתן אייבשיץ לקמעות הם כל כך מופרכים, עד שנדמה שגם דרכם בחר ר' יהונתן בעצמו לשדר את אמונתו השבתאית. בדרך כזאת, של הסתרה למחצה, נקט אייבשיץ גם עשרות שנים קודם לכן, בהיותו בפרוסניץ ובפראג, כאשר גם השתתף בחרם נגד השבתאים וגם חיבר, בידיעת חבריו, ולדעתי בשיתוף עם הנביא השבתאי ר' ליבלה פרוסניץ, את הספר 'ואבוא היום אל העין' המכיל מיתוס קבלי שבתאי, וכן את חליפת המכתבים בתיאולוגיה שבתאית (מבית מדרשם של קרדוזו וחיון), שהתפרסמה אחר כך בספר שם עולם. זיקתו לשבתאות אושרה שוב בהתפרצות השבתאית הגלויה שהתרחשה בביתו בשנת תק"כ, בחבורתו של בנו הצעיר, ר' וולף אייבשיץ.

ועם זאת, התעלומה בעינה עומדת. מה פירוש שבתאות מאה שנה אחרי מות שבתי צבי? איזה גורל ייעד ר' יהונתן לעם ישראל ולדתו לפי האמונה השבתאית? הרי לא מדובר בסתם מקובל שבתאי, אלא ברב ומנהיג של קהילות חשובות ביותר, כפראג, מץ, ושלוש קהילות אה"ו (אלטונה המבורג ואנסבק). ואולי בגדול אנשי ההלכה והדרש במאה השמונה עשרה, שחיבר בתחומים אלה עשרות ספרים נפלאים.

תוכניתו של ר' יונתן נשמרה בסוד ואינני יודע מה היא. באופן כללי ניתן אולי לשער שהמשיחיות השבתאית, שצפנה בחובה ערעור על הסדר הקיים ועל גבולות הדתות והמדינות, שימשה לר' יהונתן למהפכה פנימית בנשמת היהדות, עם שמירה על יסודותיה ההלכתיים החיצוניים, ובקשר עם התמורות שחלו אז בעולם בכלל.

משהו בכיוון זה נוכל אולי ללמוד מהתעניינותו של אייבשיץ בדתות העולם ומקשריו הענפים עם הנצרות, שעליהם מעידים הן אגדות עם רבות והן

עובדות, כגון הקשר האמיץ שהיה בינו לבין הַסְלָבָאָר, הבישוף הישועי של פראג, שבשיתוף אתו ר' יהונתן הוציא לאור מחדש את התלמוד, עם שינויים משמעותיים, בעיקר בנוסחן של אגדות מיתיות. קשרים מסועפים עם הנוצרים היו לו גם אחר כך, בימי המחלוקת בהמבורג, ואז אף התפרסמו בגרמנית כמה ספרים המפרטים את הדמיון בין השקפותיו של אייבשיץ לבין הנצרות, ובחלקם הוא מוצג אף כנוצרי נסתר. ספר אחד כזה נכתב על ידי קרל אנטון (לשעבר: משה גרשון הכהן), תלמיד של אייבשיץ שהתנצר, וגם בנצרותו שמר ר' יהונתן על קשרים עמו, ואחרים על ידי הפרופסור ההבראיסט פרידריך מגרלין, ור' יהונתן לא מחה על פרסומים אלה. גם אחרי מותו הוסיף והתפתח מוטיב זה: בידינו מכתבים של כת סודית נוצרית בקרב היהדות, שבעיני חברה אייבשיץ הוא גיבורה ומייסדה (מאמר מפורט על כך מצוי בספרי 'סוד האמונה השבתאית'). יחס חיובי אל הנצרות, אגב, מצינו גם אצל עמדין, יריבו של אייבשיץ, שסבר שזאת הדת שהוענקה ממרום לגויים.

אולי נכון להזכיר כאן שאייבשיץ תמך גם במשה מנדלסון, מייסד תנועת ההשכלה, והביע בכתב הערכה לדרכו, ובנו וולף גם למד אצלו (מנדלסון, אגב, ואולי בלא קשר, העריך מאוד דווקא את ר' יעקב עמדין, וכתב עליו שבחים מפליגים).

משהו מסודו של אייבשיץ מצוי אולי גם בקשריו המדיניים. הוא היה בקשר מכתבים אינטנסיבי עם פרדריק החמישי מלך דנמרק ודן אתו בענייני דת ומדינה (חליפת מכתבים אלה פורסמה רק בחלקה הקטן, וכפי ששמעתי, מכתבים רבים מצויים עוד בכתבי יד בספריה המלכותית בקופנהגן). המלך פרדריק היה איש הבונים החופשיים, אשר השקיע עצמו עד מאוד בשאלת דת העתיד, ואף השכיל לשמור על הניטרליות של ארצו במלחמת העולם שהתחוללה אז, מלחמת שבע השנים. אף ייתכן שנסיעתו של ר' וולף הנזכר, שנסע בשליחות אביו ר' יהונתן לארצות המזרח, קשורה היתה גם בעניינים מדיניים, שלא היו רחוקים מלבו של אייבשיץ, אשר נחשד כידוע גם בריגול לטובת הצרפתים בימים שכבשו את פראג, שממנה היגר ר' יהונתן למך שבצרפת.

קשרי אייבשיץ והמלך נגעו אולי גם לסביבה הקרובה. ר' יהונתן ישב באלטונה שהיתה בריבונות דנית, אך מצודתו היתה פרושה גם על הקהילות הקרובות, ואנסבק והמבורג, ואולי ביקש פרדריק להיעזר ברב כדי להשתלט גם על ערים אלה. לכן, אולי, הסנט של המבורג, שהיתה עיר האנזה חופשית, תמך דווקא בעמדין.

ב. עמדין

עמדין היה ניגודו שלא אייבשיץ גם לפי אופיו: איש קשה, ממורמר ומסובך, ולא סודי אלא כמעט אקסהיביציוניסט. את דרכו ואישיותו, שוטח הוא לפנינו בגילוי לב כמעט מביך באוטוביוגרפיה המפורטת שכתב ובשאר כתביו הרבים. מדבריו עולים גוונים שונים שמספקים רקע למחלוקת הקשה שעורר על ר' יהונתן. גם משפחתיים וגם אישיים, כגון קנאה קשה של תלמיד חכם גדול ועצום, שלא קיבל התמנות רבנית, אף שזו היתה בעיניו גם ירושה טבעית שקיבל מאביו, החכם צבי שהיה בעבר רבה של המבורג (אומנם לדבריו נהג הוא לברך 'שלא עשני אב"ד' באלף דווקא, כלומר ברוך שלא עשהו אב בית דין, אך ספק אם זו כל האמת). ועם כל זאת אין ספק בעיני שסיבת התנגדותו היא עקרונית, הוא שנא את השבתאות, וראה בה ניגוד קוטבי ליהדות, וסכנה לחורבן הדת וישראל.

אך עוצמת התנגדותו של עמדין מעלה על פני השטח גם את החשיבות העקרונית שראה בשבתאות, ובגללה דווקא הוא עצמו הואיל הרבה לשבתאות, בהעלותו אותה אל מודעות חזקה בציבור בדורו ובדורות הבאים. הוא גם תרם ותורם המון לידיעתנו את התנועה השבתאית, כחוקר שבתאות ממדרגה ראשונה, שחשף את מקורותיה הראשוניים בהסתמכו לא רק על אויבים דוגמת ר' יעקב ששפורטש, אלא גם על שבתאים מובהקים, שהוא ששימר לנו את דבריהם, כגון תיאור תולדות השבתאות מאת ר' אברהם קוונקי, שעמדין פרסם בספרו תורת הקנאות.

כך הוא כמובן עוד יותר בנוגע לפעילות השבתאית בחוגו של אייבשיץ, שבלי תיאורי עמדין לא היינו יודעים עליה דבר, לא, למשל, את שמו של הנביא השבתאי ר' משה דוד מפודהייץ (שחיים ורשובסקי כתב עליו מאמר יפה), ולא

את מעללי ר' וולף אייבשיץ, שרק הודות לאינפורמציה אצל עמדין זוהו כתביו השבתאיים, שנתפרסמו ונחקרו על ידי. דוגמה זו, כמו שפע מחקרים אחרים על השבתאות, מוכיחה גם שעמדין צדק ברוב האשמותיו, גם אם אין צורך תמיד לראות בכך אשמה דווקא.

עמדין עמד נכונה על גודל המשמעות של המהפכה השבתאית, שאימה לגרוף אתה את היהדות כולה. גם מי שמכיר כמוני בכוח המושך והחיובי של השבתאות, אינו יכול לזלזל בסכנותיה, שחלקם הפגינו הפרנקיסטים הלכה למעשה, בהתנצרותם וכן בעלילת הדם ושרפת התורה שיזמו. ועוד סכנה טבועה בשבתאות, ובה מכיר המחקר החדש כפי שהכיר בה כבר עמדין: טשטוש הגבולות בין הדתות. אינני מוכן אפוא לקבל את התיאור (בהרצאה הנ"ל של אליאור) שלפיו משפחת עמדין רודפת השבתאים ניפחה דבר של מה בכך, כגון מסיבת שישי פרטית שנעשתה ברשות היחיד.

עמדין רדף בחמה לא רק שבתאים ממש אלא כל מי שמקבל בחיוב עניין שבתאי כלשהו, אפילו מקפיד הוא בתכלית ההקפדה על קלה כבחמורה, כגון ספר חמדת ימים, ואפילו ספר משנת חסידים של ר' עמנואל חי ריקי, שכל חטאו היה בהשפעה מועטת מספר חמדת ימים.

אפשר אומנם להבין לרוחו של עמדין, שראה בכל שמץ שבתאות את ראשיתו של מדרון חלקלק ותלול שסופו בהרס גמור. אבל גם לגישה זו יש מחיר בצדה, כי סופה לאסור כל מחשבה לא הלכתית גרידה, גם פילוסופית (עמדין אף פקפק בייחוס לרמב"ם של ספר מורה נבוכים), וגם מיתית קבלית (גם בחלקים גדולים מספר הזוהר מפקפק עמדין), שהרי מתוך הקבלה נולדה גם השבתאות, כפי שהראה גרשם שלום.

ואף אצל עמדין, בשלילתו המוחלטת את השבתאות, ניכרת עמדה דיאלקטית, שממנה אפשר ללמוד גם על החיוב שבה. הוא הכיר אף בכך שימי ההתפרצות השבתאית היו ימי רצון לגאולה, אך לדעתו השבתאים הפכו את הטוב לרע. מן הנגטיב השבתאי אפשר לדעתו ללמוד על הפוזיטיב, על המשיחיות הנכונה המקבילה בהיותה הפוכה בדיוק, וכך נוקט עמדין הלכה למעשה, ומגייס לצרכיו את התורות השבתאיות באופן מהופך. לדעתו

השבתאים צדקו אף בשם המשיח, צבי, אך לדעתו של עמדין המועמד המתאים לכך הוא ההפך המדויק של שבת, כלומר החכם צבי, רודף השבתאים ואביו של ר' יעקב עמדין, שגם במשיחיות עמדין, קנאי בן קנאי, הוא ממשיכו (פרטים על כך אפשר למצוא במאמרי 'משיחיותו של ר' יעקב עמדין ויחסו לשבתאות').

ג. הרקע הכללי

עמדין ואייבשיץ צדקו שניהם בחשיבות שייחסו לשבתאות. בהופעת התנועה בשנת תכ"ה נגרם ביהדות פיצוץ שאין ממנו חזרה. לכך גרם המצב ההיסטורי והרוחני, הציפיות האקוטיות הממושכות למשיח שמקורן גם בגזירות ת"ח ות"ט ודומיהן ובעיקר ברוח המשיחית, שציינה את התקופה כולה, עם רוחות החידוש הרוחני והדתי ששטפו את העולם המערבי ועם הרוח החדשה בקרב אנוסי ספרד, ובעיקר עם המחשבה הקבלית, שהפכה משיחית יותר ויותר ופרדוקסאלית יותר ויותר בתיאור יחסי הטוב והרע. על רקע זה, הופעתם של שבתי צבי ונתן העזתי, שתי הדמויות העצומות המשלימות זה את זה בתכונותיהם המנוגדות, הציתה את הפיצוץ המושלם, שלא נדם גם עם המרתו ומותו של שבתי צבי.

גם אחרי כישלונה של תנועה כזאת אי אפשר יותר להפטיר כדאשתקד, או אולי דווקא צריך, כפי שיאמרו אחרים, אך גם לכך צריך להתאזר בגבורה גדולה. מכאן עוצמתה של מחלוקת עמדין-אייבשיץ, שכל האוחזים בה אינם מתעלמים מן הביג-בנג השבתאי. להתעלם מממנו פירוש הדבר התעלמות מעצם הנקודה היהודית (במאמר שהקדשתי לכך הראיתי שמקור ביטוי זה הוא בקבלה השבתאית), הנקודה הכואבת בלב כל יהודי בעל הכרה.

אחרי המרת המשיח כל אמונה שבתאית המבקשת להתקיים במסגרת היהדות עומדת על הסוד. ולא רק בשעת אמונה שלמה במשיחיותו של שבתי צבי, כל מי שרוצה אף להחיות איזה ניצוצות של חיוב מתנועה כושלת זו, האזטריות היא חלק אינטגרלי מאמונתו. זאת בנוסף ליסוד האזוטרי שהוא חלק מהותי מתורת הקבלה גופא, שממנה נולדה גם השבתאות, שכן לפי הזוהר 'לא קיימא עלמא אלא ברזא'.

זאת ידע אף שבת צבי עצמו, וציווה לכן על חסידיו בגזירת מלכות: 'קברו אמונתי בלבכם'. כך מצאנו באיגרת האחרונה שכתב, שפרסמה אברהם אלקיים, אשר, אגב, איננו נוהג לפיה, ומפיץ בגלוי אמונה שבתאית בניגוד למצוותו המפורשת של מלכו משיחו. אבל השבתאים שנשאר נאמנים גם לשבתי וגם לתורת משה שמרו בקפדנות על מצוות 'אחד בפה ואחד בלב' (לדעת חז"ל זו היתה 'רוח אחרת', רוח הקודש של כלב בן יפונה), ואת שבתאותם הפגינו רק בעניינים דקים כמו אכילת שתי דובדבניות (צווי וויינטשלעך) בליל תשעה באב, או אפילו רק בהוספת המלה 'בית' בצירוף 'בית סופריהם' בברכת 'על החסידים' בשמונה עשרה בנוסח אשכנז, או אף בהשמטתה מן התפילה בנוסח ספרד אף שהיא קבועה בו משנים קדמוניות, וזאת מפני שהיו מי שחישבו ומצאו ש'בית סופריהם' עולה בגימטריה כמניין 'שבתי צבי'.

מידת האזטריות כלפי העניין השבתאי משתנה ממקרה למקרה, ובה לדעתי ימצא השורש האמתי של פולמוס עמדין-אייבשיץ. השבתאים הקיצוניים ביותר לא נהגו באזטריות כלל, לפחות לא במסגרת היהדות, ולכן או המירו את דתם, או שפרקו מעליהם את עול הדת, או שנודו ממנה (כר' נחמיה חיון), ולא נטלו חלק בפולמוס. בהשקפתם האנטי אזטרית דומים הם אולי למתנגד הקיצוני לשבתאות: ר' יעקב עמדין. אך אינני בטוח שבעמדתו של עמדין נקטו באמת כל בני בריתו, רבני המערב, מגרמניה צרפת והולנד, אך אם עמדתם כלפי השבתאות היתה קיצונית פחות, הרי שהצליחו יפה להסתירה.

בני בריתו של אייבשיץ נמצאו בין רבני ארצות מולדתו המזרחיות, בעיקר מבוהמיה ומורביה ומאזור השליטה של ועד ארבע ארצות (פולין ואגפיה). רבים מאלה לא ביקשו אלא להשתיק את המחלוקת, שכן הכירו גם הם יסודות חיוביים בשבתאות, אלא שלדעתם אסור לגלות זאת, 'גם קוב לא תקבנו וגם ברך לא תברכנו'.

המייצג המובהק של עמדה זו היה ר' יחזקאל לנדא, הנודע ביהודה. מעמדו היה עדין במיוחד, בשבתו על כסא הרבנות בפראג, שאותו תפס ר' יהונתן כמה שנים לפניו, ובהיות העיר פראג מבצר שבתאי ידוע שאף לאחריו,

במאה התשע עשרה פעלה בו בגלוי חבורת שבתאים. הנודע ביהודה הצדיק בפומבי את ר' יהונתן אייבשיץ וקבע שאיננו שבתאי, ופעל הרבה להשכחת המחלוקת, אף שבלבו ידע שהוא אכן שבתאי, כפי שמתברר ממכתב סודי ששלח לקיסרית אוסטריה, מאריה תרזה. במקביל פעל רבות הנודע ביהודה לחיזוק האזטריות של תורת הקבלה, כמפורסם למשל מן החרם שהוציא נגד לימודה לפני גיל ארבעים.

באזורי ועד ארבע ארצות פעל אז גם ר' ישראל בעל שם טוב, הבעש"ט מייסד החסידות, וגם הוא נמנה עם מבקשי השלום. הבעש"ט אומנם לא נטל חלק פעיל במחלוקת עמדין-אייבשיץ, וגם לא בוויכוח הפומבי עם הפרנקיסטים (אף שהיו שייחסו לו השתתפות כזאת), אך הדבר מאוד נגע ללבו. לפי מסורת שמספר נינו ר' נחמן מברסלב, שני חורים בלב נגרמו לו לבעש"ט מחמת השבתאות, ולפי שבחי הבעש"ט התנצרות הפרנקיסטים היתה בעיניו ככריתת אבר מאברי השכינה. אך בניגוד לעמדין הפיתרון בעיניו היה לא להכרית את השבתאות אלא לתקנה, כפי שביקש לפניו גם הרמח"ל. ספר שבחי הבעש"ט מתאר ניסיון של הבעש"ט לתקן את שבתי צבי, שהיה בו לדעתו 'ניצוץ קדוש', או, לפי נוסח המצוי בכתב יד של הספר, אפילו 'ניצוץ משיח'. ניסיון זה נכשל, ואז, פיתה שבתי את הבעש"ט לשמד ו'והשליך אותו בהשלכה גדולה [...] וראה שהוא עם יש"ו על לוח אחד שקורין טאבל". לפני שנים רבות התעורר ויכוח ביני לבין יהושע מונדשיין, החוקר החסידי, שניסה לטעון שהבעש"ט מתואר כאן כמי שהשליך את שבתי צבי, ולא להפך. הטקסט עצמו אולי ניתן בדוחק גם לפירוש כזה (שבו נוקט גם משה אידל), אך בשבוע שעבר שמעתי הרצאה מפי צבי מארק (בערב עיון לכבוד ספרה החדש של רחל אליאור), שבה הובאו מקורות נוספים ממרחבי המסורת הברסלבית, אשר מספרים על ניסיון קשה להתנצרות שהבעש"ט כמעט נכנע לו, ומוכיחים לדעתי באופן סופי שהמשליך הוא שבתי צבי.

היחס לשבתאות כפגם הצריך תיקון היה גם נחלתו של ר' נחמן מברסלב, נינו של הבעש"ט, כפי שהראיתי באריכות במאמרי 'התיקון הכללי של ר' נחמן מברסלב ויחסו לשבתאות'. ר' נחמן מביע דעה גם בנוגע לפולמוס עמדין-

אייבשיץ, כשהוא מפרש באופן בלתי שבתאי את אחד מן השמות המופיעים בקמעותיו של אייבשיץ. פירושו של ר' נחמן אינו מתקבל על הדעת: בקמע כתוב 'עבדו מביחו' ואחר כך השם 'שבת' בשינוי קטן, וברור ש'מביחו' הוא במקום 'משיחו' (בחילוף בית בשין לפי דרך אתב"ש), ואילו ר' נחמן מתעלם מן ההקשר, ומפרש 'מביחו' כראשי תיבות של הפסוק 'ונח מצא חן בעיני ה'". בכך הולך ר' נחמן בדרכו של ר' יהונתן עצמו ושל סנגוריו, בבחינת אחד בפה ואחד בלב, ואפשר שגם הבעש"ט היה הולך בדרך זו, לו נטל חלק בפולמוס.

נסיים בניגודו של הבעש"ט, ר' אליהו הגאון מווילנא מנהיג המתנגדים, גם הוא מאזור ארבע הארצות. אליו כן הופנתה פניה מצד אייבשיץ, והוא ענה במכתב. המכתב מלא כינויי כבוד לר' יהונתן, אבל לגופו של עניין אין בו אלא התנצלות על כך שהגאון אינו יכול להכניס עצמו במחלוקת (כך הראה החוקר סיד ליימן). דומה שיש לחפש את הסיבה לכך בייחסו שלו אל השבתאות, שהגאון מצא בה גם צדדים חיוביים ומקום בתולדות הגאולה (זאת כמובן בלי לקבל את עדותו של הפילוסוף לצרוס בן דוד, שאחרי ר' יהונתן אייבשיץ, יעקב פראנק ובתו חוה, בחרו השבתאים את החסיד מווילנא למנהיגם). כך זאת העליתי בשורת מחקרים על הגאון וחוגו וייחסם לשבתאות, והראיתי בין השאר את הדמיון בין עמדת הגאון כלפי אייבשיץ לבין יחסו של חוג הגאון כלפי הספר 'אור ישראל', שנמצא שבתאי.

הגאון מווילנא אינו הולך בדרכו של אייבשיץ, ואינו נוקט בשמו של שבת צבי, גם לא תחת הסוואה, ולכן אולי נמנע מתמיכה בפה מלא בעמדת ר' יהונתן. לא הייתי משער את מקומו של שבת צבי בהיסטוריוגרפיה של הגאון לולא מצאתי כך בכתבי תלמידו ר' מנחם מנדל משקלוב, האדם הקרוב ביותר לגאון בשנותיו האחרונות (ומייסד היישוב האשכנזי בירושלים במאה התשע-עשרה). התבנית ההיסטורית של זה דומה לשל רבו, אך אצל ר' מנחם מנדל התרופפה מאוד חומת האזטריות, וכתביו רצופים רמזים לשבת צבי, רמזים שמקורם בספרות השבתאית, וכן לשמו של ר' העשיל צורף, הנביא השבתאי שישב בוילנא, עירו של הגאון.